

KÜL (TİĞİN), KÜR ~ KÛR ~ KÖR ~ KÛZ ~ KÜÇ VE KÖK ~ *KÛK UNVAN NİTELEYİCİLERİ ÜZERİNE

Dr. Yusuf GEDİKLİ*

Öz

Son yıllarda Kül Tigin'in kül unsurunun köl okunmaya başlandığı gözlemlenmektedir. Makalemizde kül unvan niteleyicisinin kür ~ kûr ~ kör ~ kûz ~ küç ve kök ~ *kûk unvan niteleyicileriyle köken ve anlam ortaklığı üzerinde durulmuş; birincil, asli ünlünün -ü- olduğu ortaya konulmuştur. Kül niteleyicisinin anlamı üzerinde de durulmuş, sözcüğün gerçek anlamının Kâşgarlı'da kür sözüne verilen "yigît, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı"; kısaca "cesur" olduğu vurgulanmıştır.

Makalede ayrıca yine birer unvan niteleyicisi olan kür (varyantları kûr, kör, kûz, küç) ve kök ~ *kûk üzerinde de durulmuş, bunların kül ile kökenleştiği, asli ünlülerinin -ü-, anlamlarının kül ve kür ile aynı, yani "yigît, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı; cesur" olduğu belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kül (Tigin), Kür, Kûz, Küç, Kök, Cesur.

On The Title Qualifiers of Kül (Tigin), kür ~ kûr ~ kûz, küç and kök ~ *kûk

Abstract

In recent years, it has been observed that the Kül element of Kül Tigin has started to be read as Köl. In my paper, I focused on the originality of the Kül title qualifier with the titles qualifiers kür ~ kûr ~ kör ~ kûz ~ küç and kök ~ *kûk). I demonstrated that the principal vowel in these words is the letter "ü." I searched for the meaning of the qualifier Kül and found that the meaning of this word is same as kûr that means "brave, unshakable, courageous, bully" in *Dıvanu Lügati't-Türk*, a famous Turkish lexicon by Mahmud al-Kashgari.

I also focused on kür (variants kûr, kör, kûz, küç) and kök ~ *kûk, which are also title qualifiers; I stated that they come from the same root as Kül, and their original vowels are the letter "ü", their meaning is the same as "Kül", that is, "brave, unshakable, very courageous, bully."

Keywords: Kül (Tigin), Kür, Kûz, Küç, Kök, Brave.

Geliş Tarihi: 16 Aralık 2020 - Kabul Tarihi: 08 Şubat 2021.

Atıf Bilgisi: Yusuf Gedikli, "Kül (Tigin), Kür ~ Kûr ~ Kör ~ Kûz ~ Küç ve Kök ~ *Kûk Unvan Niteleyicileri Üzerine", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 127, Sayı: 251, İstanbul 2021, s. 395-410.

* Dilbilimci, dryusufgedikli@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6681-5750.

Son yıllarda Orkun yazıtlarındaki bazı sözcüklerin değişik okunuşlarıyla karşı karşıya geliyoruz. Eskiden **kül** (Kül Tigin'deki *kül*) okunan sözcüğün son zamanlarda **köl** okunmaya başlandığını gözlemliyoruz.

Makalemiz, Kül Tigin san öbeğindeki kül niteleyicisinin ve akrabaları olan sözcüklerin (kür ~ kür ~ kör ~ küz ~ küç ve kök ~ *kük) gerçek ünlüsünü ve anlamlarını bulmayı amaçlamaktadır.

1. KÜL NEDİR?

Kül bir unvan niteleyicisidir. Kül Tigin, Kül Bilge, Kül Tudun vb. san öbeklerinde *kül* sözcüğü niteleyici (sıfat) görevindedir. Başka söyleyişle Kül Tigin gramatik olarak bir sıfat tamlamasıdır. Kelime anlamını aşağıda göreceğiz.

NOT: *Niteleyici* sözü uzun olduğu için zaman zaman **niteç** sözü kullanılacaktır.

1.1. Kül Tigin kimdir?

Kül Tigin 2. Göktürk devletini kuran İltiş Kutlug Kağan'ın küçük oğlu, Bilge Kağan'ın kardeşi ve Göktürk ordularının başkomutanıdır. Alp, yiğit, batır, gözü pek, cesur, kahraman bir kişiydi.

Bilge Kağan, Kül Tigin yazıtının kuzeydoğu satırında kardeşinin 47 yaşında öldüğünü söyler. R. Giraud, doğumunu 684 olarak düşünür.¹ *Bilgi ağında* (Vikipedi'de) doğum tarihi 684 olarak gösterilir. von Gabain "*takriben 685-731'lerde yaşadığını*" belirtir.² 47 yaşın ay takvimine göre olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Dolayısıyla doğru tarihin *Büyük Larousse*'un yazdığı gibi 686 olması çok daha gerçeğe yakındır.³

Kül Tigin amcası Kapgan Kağan'la 702'de Soğutlara, 706-7'de Çinlilere sefer etti. 713-716 arasında Kırgız ve Türkiş ayaklanmalarının bastırılmasında önemli rol oynadı. Amcası Kapgan'ın 716'da öldürülmesinden sonra büyük kardeşi Bilge'yi tahta çıkardı. Dokuz Oğuzlara, Kırgızlara karşı savaştı. 27 Şubat 731'de öldü. Ağabeyisi Bilge Kağan, Kül Tigin'in adına bir yazıt diktirdi (732).

Kül Tigin ad değil, unvandır. Ön adını bilmiyoruz. **Kül** ve **Tigin** unsurlu unvan öbeklerinin en çok bilineni, en meşhurdur. Gültekin şeklinde günümüz Türkiye'sinde ad ve soyadıdır.

Çince ses çevrimi **K'üe T'ê-lê** biçimindedir.⁴ *K'üe* ögesinde *l* yazılmamıştır. Fransızcaya *K'üek - ti(k)-k'in* biçiminde çevrilmiştir.⁵ *Bilgi ağında* (Vikipedi'de) Wade-Giles'a göre *chüeh - t'e-ch'in*, Pinyin'e göre *que - têtin* ses çevrimleri de vardır. Bütün bu ses çevrimleri -ü- ünlüsünü yansıtır gözükmektedir.

1.2. Kül unsurlu bazı unvan öbekleri

Eski Türklere ait unvan öbeklerinde *kül* niteci yaygındır. Kül Tigin haricinde birçok unvan öbeğinde karşımıza çıkar. Şöyle ki:

¹ René Giraud, *Göktürk İmparatorluğu*, çev. İsmail Mangaltepe, Ötügen n., İstanbul 1999, s. 82.

² A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, TDK y., Ankara 1988, s. 285.

³ "Kül Tigin", *Büyük Larousse*, c. 12, s. 7269.

⁴ Liu Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Selenge y., İstanbul 2006, s. 518.

⁵ Tahsin Banguoğlu, "Eski Türkçe Bazı Adlar Üzerine 1. Gültekin", *X. Türk Dil Kurultayına Sunulan Bilimsel Bildiriler 1963*, TDK y., Ankara 1964, s. 1.

1. H.N. Orkun'un eserinde **Kül** Bilgä, **Kül** Çiğşi, **Kül** Çur, **Küli** Çur (doğrusu Kül İç Çur), **Kül** Tudun gibi birçok san öbeği geçer.⁶

2. 840'ta Karahanlılar devletini kuran kişinin unvanı **Kül** Bilge Kadir Han'dır.

3. Eski Uygurcada **Kül** "...kişi adı olarak kullanılmıştır."⁷

4. A. von Gabain sözcüğü **kül**, **küül** yazar; metin içinde "prens", sözlük kısmında "şahıs adı" olarak açıklar.⁸ *Küül* biçiminde önemli olan ünlünün uzun olmasıdır.

5. Reşideddin ve Ebulgazi'nin Oğuz destanlarında **Köl** Erki kişi adı geçer.⁹ (Togan böyle yazar). Osman Turan, Ebulgazi'deki Kök Erki (كول ارکی) imlasını aktarır.¹⁰ (Yazım *vavlıdır*). *Erki*, erkin unvanının değişkeni, kısaltılmışıdır.

6. F. Sümer, eserinde **Köl** (böyle yazar) unsurlu birçok eski Türk san öbeğine yer verir: **Köl** Apa (Kölopa), **Köl** Arıg Cañşi, **Köl** Çiğşi, **Köl** Çor, **Köl** Erki, **Köl** İç Çor, **Köl** İrkin (iki ayrı kişi), **Köl** Tudun.¹¹ Sümer ayrıca Abbasiler çağında **Köl** Apa Tigin et Türkî adında bir Türk kumandanından¹² ve Alparslan'ın atabeyi **Köl** Sârıg'dan söz eder.¹³

Sümer, Ebulgazi'deki Kök Erki öbeğinin birinci ögesini *vavla* yazmıştır. Bu, ünlünün uzunluğunu gösterir.¹⁴

7. Karahanlılarda **kül** *sagun* unvanı vardı.¹⁵

8. Kâşgarlı'da **köl** *suw* "Karluk büyüklerine verilen ungun"dur.¹⁶ (Buradaki *köl* "unvan niteci"dir; *suw* ise "bir san"dır. San öbeğinin daha önceki evresi *kül *sugdur (Belki de *kül *sub). Sanılabileceği gibi *köl* nitecinin *göl*, *suw* sözünün *su* ile ilişiği yoktur).

Kül unsurlu daha birçok san öbeği sergileyebiliriz. Bir fikir vermek için bu kadarını yeterli görüyoruz.

1.3. Kül san niteleyicisi hakkında görüşler:

1.3.1. Kök okuyanlar

1. Necip Asım Bey *En Eski Türk Yazısı* (1897) eserinde sözcüğü -ü-'lü okur, fakat yine ilk defa Necip Asım Bey, *Orhon Abideleri* (1924) eserinde Kâşgarlı'daki Kök Bilge Han unvanıyla ilgili açıklamayı dikkate alarak sözcüğün *köl* (göl) okunması gerektiğini ileri sürer.¹⁷ Tahsin Banguoğlu bu gö-

⁶ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK, Ankara 1994, s. 911.

⁷ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. b., Enderun k.e., İstanbul 1993, s. 81.

⁸ Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s. 108 (paragraf 363), 285.

⁹ A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı - Reşideddin Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlili*, haz. Tuncer Baykara, 2. b., Enderun k., İstanbul 1982, s. 103.

¹⁰ Osman Turan, "Çingiz Adı Hakkında", *Belleten*, c. V, Sayı: 19, Temmuz 1941, s. 274.

¹¹ Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, TDAV y., İstanbul 1999, s. 30, 39, 49, 53, 58, 59, 85, 128, 137, 138, 146, 147, 487, 488, 493, 654.

¹² Sümer, s. 487.

¹³ Sümer, s. 654.

¹⁴ Sümer, s. 146.

¹⁵ Omelyan Pritsak, "Karahanlılar", *İA*, c. 6, s. 253.

¹⁶ *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, TDK, Ankara 1972, s. 72.

¹⁷ Banguoğlu, "Eski Türkçe Bazı Adlar Üzerine 1. Gültekin", s. 1.

rüşün kimsenin gözüne çarpmadığını (kendisi dahil), Kâşgarlı'yı yayınlayanların (Brockelmann, Atalay) **köl irkin, Köl Bilge Han** san öbeklerini böyle okuduklarını, lakin **Kül Tegin**'in *kül* ögesini *köl* sözüyle birleştirmediklerini belirtir.¹⁸

2. Osman Turan 1941'de, Kâşgarlı Mahmut'un *bilge* ve *irkin* maddelerindeki açıklamalarına dayanarak **kül** nitecinin *köl* okunması gerektiğini öne sürmüştür.¹⁹ Böylece Turan, Necip Asım'dan sonra sözcüğün *köl* okunması gerektiğini söyleyen ikinci kişi olmaktadır. Banguoğlu nedense Turan'ın görüşünden söz etmemiştir.

3. Banguoğlu, Necip Asım'dan habersiz olarak sözcüğü **köl** okumak kararına gelmiş ve bunu 1958'de yayınladığı bir yazısında belirtmiştir.²⁰ Banguoğlu 1963'te konu üzerinde tekrar durmuştur.²¹

4. R. Giraud, 1960'ta yayınladığı *Göktürk İmparatorluğu* yapıtında hep **Köl - tegin** yazmıştır.²²

5. J. Hamilton, 1962'de Kâşgarlı'nın verilerine dayanarak aynı sonuca varmıştır.²³

6. Masao Mori, 1968'de yazdığı "Sici ve Ssu-chih", 1973'te yazdığı "A-shih-tê Yüan-chên ve Tonyukuk", 1987'de yazdığı "Yenisey yazıtlarındaki 'sekiz adaklığ barım' üzerine" makalelerinde san öbeğini **Köl Tigin** yazmıştır.²⁴

7. A.N. Kononov 1980'de **köl** biçimine üstünlük vermiştir.²⁵

8. L. Bazin 1981'de sözcüğü **köl** okumuştur.²⁶

9. O.F. Sertkaya, *Kül Tigin*'deki -ü- ünlüsünün -ö- olması gerektiğini söylemiştir.²⁷

10. J. Matuz sözcüğü **köl** yazmıştır.²⁸

11. Faruk Sümer, **Köl Tigin** ve **Köl Bilge Kağan** (Ötüken Uygur devletinin kurucusu) yazar; Reşideddin'de geçen Moğulca Nāvūr Buyruk Han'ın *Nāvūr* ögesinin "göl" anlamında olduğunu, bunun Kül Tigin'in Köl Tigin okunmasını doğruladığını söyler.²⁹

¹⁸ Banguoğlu, s. 3.

¹⁹ Turan, "Çingiz Adı Hakkında", s. 274.

²⁰ Tahsin Banguoğlu, "Uygurlar ve Uygurca Üzerine", *TDAYB* 1958, s. 103.

²¹ Banguoğlu, "Eski Türkçe Bazı Adlar Üzerine 1. Gültekin", s. 3.

²² Giraud, *Göktürk İmparatorluğu*, s. 24 ve daha birçok yerde. Ayrıca indeksin 303. sayfasındaki *Köl - tegin* maddesine göz atınız.

²³ James Hamilton, "Tokuz Oğuz - On Uyğur", çev.ler Yunus Koç - İsmet Birkan, *Türk Dilleri Araştırmaları* 1997, s. 192 vd. / Banguoğlu, "Eski Türkçe Bazı Adlar Üzerine 1. Gültekin", s. 4.

²⁴ *Hunlar ve Göktürkler Üzerine*, yay. haz. Yusuf Gedikli, Post y., İstanbul 2020, s. 81, 96, 107.

²⁵ Ebulfez Guliyev, *Kadim Türk Onomastikası*, Bakü 2007, s. 10.

²⁶ Erhan Aydın, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Bilge Kültür-Sanat, İstanbul 2018, s. 151.

²⁷ Osman F. Sertkaya, "Eski Türkçe TWQ ~ TWWQ ~ TOG ~ TOOG", *TKA (Faruk Kadri Timurtaşın Hatırasına)*, Ankara 1983, s. 253. / Aynı yazar, *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, TKAE y., Ankara 1995, s. 218.

²⁸ Sertkaya, "Eski Türkçe TWQ ~ TWWQ ~ TOG ~ TOOG", s. 253. / Aynı yazar, *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, s. 218.

²⁹ Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, s. 308.

12. Biz de Kâşgarlı'nın etkisinde kalarak bir makalemizde Kül Tigin'in "Köl Tigin; köl, yani deniz kadar büyük", daha doğrusu "en büyük tigin" olabileceğini yazmıştık.³⁰ (Şimdi bu görüşte değiliz.)

Görüldüğü gibi yerli ve yabancı 12 bilim kişisi san nitecinin **köl** okunması taraftarıdır.

1.3.2. Kül okuyanlar

1-2. T. Banguoğlu'na göre V. Thomsen, 1893'te öbeğin Kül Tigin veya Köl Tigin okunabileceğini tespitlemişti; ancak Radloff'un kelimeyi *kül* okuması Thomsen'i de etkilemiş, sözcüğü *kül* okumuştur.³¹

3-4. H.N. Orkun sözcüğü hep **kül** okur; Gabain de gramerinde böyle yazar.³²

5. M. Ergin 1970'te çıkardığı *Orhun Abideleri* eserinde sözcüğü **kül** yazmıştır.

6. Türk dil biliminin önemli bir siması olan ve dil biliminde bir ekol kuran Talat Tekin'in sözcüğün **köl** okunması eğilimine hiç kapılmadığını görüyoruz. Niteci hep Kül yazmıştır.

7. D.A. Batur, Kül-tegin yazar ve "Kül-tegin'in 'kahraman veya cesur prens' anlamına geldiği ileri sürülebilir" der.³³

1.3.3. Farklı görüşler

1. Ahmet Temir **kül** nitecinin bildiğimiz *kül* kelimesi olduğunu, Kül Tigin'in "ocak prensi" anlamına geldiğini söyler; Moğulca *otçigin* "ateş prensi"yle karşılaştırır.³⁴ Temir'in fikri doğru değildir.

2. Erhan Aydın **köl** okur; *kö- "yanmak" fiiliyle ilişkilendirdiği için böyle okuduğunu söyler.³⁵ Hemen söyleyelim ki *kö- "yanmak" fiilinin kökü *kö- değildir; *könd- yahut *köngdür. Fiil *köny-, *kön-, *köy- biçimlerinde görülür. Yapışık ündeşli olduğu için *kö-l biçiminde bir türevi olamaz.

1.4. Bilginleri köl okumaya sevkeden neden: Kâşgarlı'nın yorumları

Necip Asım Yazıksız, Tahsin Banguoğlu, Osman Turan, Osman F. Sertkaya ve öbür bilginleri köl okumaya sevkeden olgu, Kâşgarlı'nın yaptığı açıklamalardır. Kâşgarlı **bilge** ve **irkin** sözlerini şöyle açıklar:

"**Bilge:** Akıllı. (...) Bu kelime ile erkeklere ad verilerek 'Bilge Beg' denir. Uygur hanına 'Köl Bilge Xan' adı verilir, 'aklı göl gibi' demektir; burada çokluğu göstermek için su irkilen yere benzetilmiştir. Ve yine akıllı kişiye 'büğü bilge' denir."³⁶

³⁰ Yusuf Gedikli, "Hun Türkçesi Üzerine Araştırma ve İncelemeler - 15 : Tegin ~ Tigin Unvanı, Teles ~ Töles, Taliş, Teleüt, Abdeleüt ~ Eftalit ~ Heftalit, Eftalanos, Telengüt Kavim Adları ve Talas Yer Adının Köken ve Anlamları, *Yom*, Sayı: 22, Bahar 2011, s. 5-22.

³¹ Banguoğlu, "Eski Türkçe Bazı Adlar Üzerine 1. Gültekin", s. 1.

³² Banguoğlu, s. 3.

³³ L.N. Gumilâv, *Eski Türkler*, 4. b., Selenge y., İstanbul 2003, s. 8. "Yazar ve kitap üzerine" başlıklı giriş kısmı.

³⁴ Aydın, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, s. 151 vd.

³⁵ Aydın, s. 152.

³⁶ *Divanü Lûgat-üt-Türk Tercümesi*, c. I, çev. Besim Atalay, TDK, Ankara 1986, s. 426.

“**İrkin**: *İrkin suw = irkinti su. Her toplanmış olan şeye de böyle denir. Bu kelimededen alınarak ‘Karluk’ boyu büyüklerine ‘Köl irkin’ denir ki ‘aklı göl gibi toplanmış, dolmuş’ demektir.*”³⁷

Bu iki açıklamadan dolayı bilginlerin büyük bir kısmı unvanların önünde yer alan **kül** sözünün Türkçe *köl* sözünden neşet ettiği düşüncesine varmışlardır. Kâşgarlı’da **köl** “1. su birikintisi 2. gölcük 3. deniz, ...”dir.³⁸

1.5. Kâşgarlı’yı eleştirme

Kâşgarlı’nın **bilge** ve **irkin** maddelerinde ortaya koyduğu yorumlar Kâşgarlı’nın kendi yorumları, kendi görüşleridir. Kâşgarlı **qulābuz, qulāvuz** “*kılavuz*” sözünü açıklarken “*be (b) vav’dan (v) dönüşmüştür*” der.³⁹ Oysa tam aksi doğrudur. Birincil ses -b’dir. Kâşgarlı **nom** sözünün Çince olduğunu söyler.⁴⁰ Oysa sözcük Yunancadır.⁴¹ Kâşgarlı **kutal-** “*talihlenmek*” fiilinin *kut* almaktan, *kutul-* “*kurtulmak*” fiilinin ya -r- yitimiyle *kurtulmaktan* ya da *kut buldudan* geldiğini söyler.⁴² **Süli, tegin** vb. kelimelerde de türlü açıklamalar yapar. Fakat bunların hiçbirisi doğru, inandırıcı, kandırıcı değildir. Nitekim Barthold, Kâşgarlı’nın Köl Bilge Han ve Köl İrkin san öbekleriyle ilişik görüşlerini “*halk iştikakı*” sayar; Osman Turan bu sava katılmaz.⁴³

Barthold’un dediği üzere Kâşgarlı’nın yorumları halk *kökencesidir* (etimolojisidir).

1.6. Kül nitecinin anlamı nedir?

Şu ana değin **kül** nitecinin kelime anlamını hiçbir sözlükte bulamadık ve buraya kadar verdiğimiz bilgilerden de külün sözlük anlamı hakkında herhangi bir bilgi edinemedik. O zaman gerçeği başka yollardan, dolaylı yollardan arayıp bulmaya çalışacağız. Bunun için tek heceli ve yine *k-* ile başlayan diğer unvan niteçlerine bakacağız. Araştırdığımızda *k-* ile başlayan **Kök sagun, Kök-erkîn, Kök-yuk; Kür Han, Kür Tekin, Kür Apa, Kür Beğ, Küç Tigin** ve benzeri unvan öbeklerini buluyoruz.

Bunlardan **kök** (aslî *kûk) sözünün tıpkı *kül* gibi niteç anlamına uygun bir anlamını sözlüklerde bulamıyoruz. Fakat *kür han* öbeğindeki **kür** sözünü Kâşgarlı’da **kür** “*yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı*” anlamında buluyoruz.⁴⁴ *Kür* nitecinin iştirak ettiği *kür han* unvanının Moğul Kıtanlarda (Kıtay) kullanıldığını biliyoruz. *Kür*, san nitecidir. *Han* bildiğimiz “*han*”dır. *Kür hanın* anlamı “*yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı (han)*”dır. Kısaca “*cesur han*”dır. *Kür han* san öbeğinin her iki unsuru da Türkçedir.

³⁷ *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, c. I, s. 108.

³⁸ Mahmüd el-Kâşgarî, *Divânü Lügâti’t Türk*, Robert Dankoff - James Kelly yayınından çev.ler Seçkin Erdi - Serap Tuğba Yurteser, 2. b., Kabalıcı y., İstanbul 2007, s. 320-21.

³⁹ Mahmüd el-Kâşgarî, *Divânü Lügâti’t Türk*, Kabalıcı y., İstanbul 2007, s. 448.

⁴⁰ Mahmüd el-Kâşgarî, s. 350.

⁴¹ Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, s. 92.

⁴² Mahmüd el-Kâşgarî, *Divânü Lügâti’t Türk*, s. 455-56.

⁴³ Barthold, *Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 81, 111’den aktaran Turan, “Çingiz Adı Hakkında”, s. 275.

⁴⁴ *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, s. 79.

Buradan hareketle *kül* nitecinin manasının da *kürün* manasıyla aynı olduğunu söyleyebiliriz: **Kül** “*yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı*”; yani “*cesur.*” Demek ki *kül* ile *kür* niteçlerinin manaları aynıdır. Kül Tigin’in *külünün* anlamı da budur. Yani “*yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı (tigin)*” veya “*cesur tigin*”dir. Bildiğimiz gibi Kül Tigin cesurluğuyla, alplığıyla, kahramanlığıyla temayüz etmişti. Ağabeyisi Bilge Kağan, Kül Tigin’in kahramanlıklarını sayıp döker ve KT K 10’da “*Kül Tigin yok olsa (idi) hep ölecek idiniz*” der.

Bu duruma göre Kül Tigin’in kül ögesinin Türkçe *köl* “*su birikintisi*” sözüyle ses yakınlığının ötesinde anlamca ve kökence hiçbir ilişkisi yoktur. Her ikisi ayrı söz ve ayrı kavramlardır.

1.7. Kül nitecinin gerçek ünlüsü nedir?

Külün anlamını tespitledik. Şimdi *külün* ünlüsünü belirlemeye çalışalım: *Kül* sözünün ünlüsü -ü- müdür, -ö- müdür? Eski Türkçedeki yazımlar -ü- ile -ö-’yü ayırt etmediğinden *kül*, *köl* de okunabilir. Yalnız bunu sadece bildiğimiz göl ile ilişkilendirmeden, başka kanıtlar da böyle gösteriyorsa -ö-’lü okumalıyız. Şu anda *kül* sözünü *köl* okumak için elimizde sadece Kaşgarlı’nın *halk kökencesi* saydığımız yorumları vardır.

Külün anlamını bulmak için nasıl dolaylı yollara başvurduysak, ünlüsünü bulmak için de dolaylı yollara başvurmamız gerekecektir. Bunun için yine *kür* sözünü esas alacağız.

Aşağıda göreceğimiz gibi *kür* nitecinin ünlüsü -ü-’dür ve *kür* sözcüğünün sadece bir kere *kör* (tigin) yazıldığını görüyoruz. Bu da *Kutadgu Bilig*’in 4068. beytinde nüsha farkı olarak gösterilmiştir.⁴⁵ Dolayısıyla *kürün* ünlüsünün -ü- olduğundan kuşku duyamayız ve buradan hareketle *kür* ile anlamdaş ve kökence olan *külün* ünlüsünün de -ü- olduğu kararına varıyoruz. Sonuç olarak *külün* ünlüsü -ü-’dür, -ö- değil.

1.8. Kül nitecinin ünlüsü uzun mudur?

Külün ünlüsü uzundur. Bunu hem Gabain’in **küül**, hem de O. Turan ve F. Sümer’in *Köl Erki* öbeğinin ilk unsurunu *vav* harfiyle yazmalarından çıkarıyoruz. Ünlünün uzunluğunu dolaylı yollardan da belgeleyebiliriz. Anlamca ve kökence *külün* akrabası olan *kür* ve *kük sözlerine baktığımızda her iki nitecin de yazımlarından uzun ünlülü olduklarını anlıyoruz. Gerçi *kür* zaman zaman *kür*, *kör* yazılmıştır ama *kür* yazımından nitecin uzun ünlülü olduğunu fark etmek güç değildir. Uzun ünlüler kısa yazılabilir ama kısa ünlüler uzun yazılmaz.

1.9. Kül nitecinin köken ve anlamı?

Sözcüğün kökü *gü-ldür. Ünlüsü -ü-’dür ve **uzundur**. Başta sertleşme olmuştur. **Kül** sözcüğünün kelime anlamının “*yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı*”, kısaca “*cesur*” olduğunu ortaya koymuştuk.

Kül sözcüğünün bir türevini çağdaş Karaçay-Malkar Türkçesinde **köllen** “*..., cesaretlenmek, yüreklenmek, ...*” ediminde buluyoruz.⁴⁶ Sözcüğün -ö-’lü

⁴⁵ Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I Metin*, 2. b., TDK, 4068. beyit (dipnot), Ankara 1979.

⁴⁶ Ufuk Tavkul, *Karaçay - Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara 2000, s. 275.

olması sonracıdır ve edimin *köl* “su birikintisi” sözcüğüyle ilgisi yoktur. Tam tersine üzerinde durduğumuz *kül* “yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı; cesur” sözüyle ilgilidir. *-len* isimden edim yapma ekidir.

2. KÜR ~ KÜR ~ KÖR UNVAN NİTECİ

Kür de *kül* gibi unvan niteçlerinden biridir. Birkaç veriyi şöyle sıralayabiliriz:

1. İbn Hurdadbih (820-912) şöyle der: “...*Cürcân hükümdarına Sül... Türk hükümdarlarına Heylûb Hâkân, Cebgüye Hâkân, Şâbe Hâkân, Mânûş Hâkân, Firûz Hâkân* gibi adlar verilir. *Küçük Türk hükümdarlarına Tarhân, Nizek, Kürteğîn, Temrûn, Güzek, Suhrâb, Fûrek* denir.”⁴⁷

Bunlardan bazıları tahrif edilmiştir. Bizi ilgilendiren **Kürteğîn** san öbeğindeki **kür** ögesidir.

2. Kuteybe'nin Türkistan'a saldırısı esnasında (valiliği 705-715) bir Türk başbuğunun adını Taberî **Kür** Bağânûn et Türkî, Narşahî **Kür** Mağânûn, İbn A'sem **Kür** Mağânûn, Yakubî **Kür** Ma'anûn, İbnülesir **Kür** Ne'âbûn olarak zaptetmiştir.⁴⁸

Taberî'nin kaydı aslına en yakındır. **Kür** burada da unvan nitecidir. *Bağânun* veya *Mağânûn* (*-ûn*'lar fazladır) Göktürklerde görülen **mahan**, Avrupa Avarlarında görülen **bagan** unvanıdır.⁴⁹

UYARI: Bugut yazıtının eski okunuşunda yer alan *mahan tikin* san öbeği, yazıtın son okunuşunda yer almamaktadır.

3. 19 Aralık 736'da Arap kumandanı Esed'e yenilen Türgiş kağanı Su-lu, ordasına dönünce Bağa Tarkan Kursul tarafından öldürülmüştür. Su-lu'yu öldüren Bağa Tarkan Kursul, 740'ta Araplara tutsak düşmüş ve derhal öldürülmüştür.⁵⁰

Kursul birleşiminin doğrusu *Kür *Sul'dur. Arapçada *ü* olmadığı için böyle yazılmıştır. Gerek Çince Su-lu'daki *su, gerek Arapça Kursul'daki *su, Türkçe bir sandır. Batı Göktürklerinde ve Hazar'ın güneydoğusundaki Sul Türklerinde çok kullanılmıştır.⁵¹

4. *Kür* niteçli unvan öbeklerinin en çok bilineni Karahıtayların (1125-1211) **kür han** sanıdır.

5. Cengiz'in rakibi Camuka'nın 1201'de **gur-han** ilan edildiğini biliyoruz.⁵² (1206'da öldürülmüştür).

6. Cüveynî (1206-1283), 1210 yılında Harzemşah'a yenilen ve onun hizmetine giren **gûrhân** unvanlı birinden söz eder.⁵³ Ünlüler uzundur.

⁴⁷ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. b., TKAE y., Ankara 1998, s. 184.

⁴⁸ Narşahî, *Târîh-i Buhârâ*, çev. Erkan Göksu, TTK, Ankara 2013, s. 72. Çevirmenin notu.

⁴⁹ Yusuf Gedikli, “Göktürklerin Mukan ~ Muhan ~ Mahan, Baga Unvanları, Bulgar ve Avar Türklerinin Bagan Unvanı ve Bayan Şahıs Adı”, *Uluslararası 5. Balkan Eğitim ve Bilim Kongresi (1-3 Ekim 2009 Edirne) Kongre Tam Metin Kitabı*, c. 2, Edirne 2009, s. 322-326.

⁵⁰ Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 3 b., Kamer y., İstanbul 2000, s. 48 vd.

⁵¹ Yusuf Gedikli, “Türkçenin *du+ Ocağından Türeyen Askerî Unvan, Rütbe, Makam Adlarının Köken ve Anlamları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 219, Kasım-Aralık 2015, s. 83-122.

⁵² *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. A. Temir, 3. b., TTK, Ankara 1995, paragraf 141.

⁵³ V.V. Barthold, *Mogol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kervan y., İstanbul 1981, s. 504.

7. Barthold'un *Mogol İstilasına Kadar Türkistan* yapıtında **gür-han** sanı birçok defa geçer. Bazıları *gürhân*⁵⁴, çoğu *gürhan* yazılmıştır.⁵⁵ Gerçekte ünlülerin ikisi de uzundur.

8. Barthold, Gerdizi'de (11. yy.), **Kür Tekin** adında bir kişiyi saptamıştır.⁵⁶

9. F. Sümer, **Kür Apa**, **Kür Beğ**, Hüsâmeddin **Kür Boka**, **Kür Han**, **Kür Tigin**, **Kür Yarı** unvanlı kişileri sıralar.⁵⁷

10. *Kutadgu Bilig*'in 4068. beytinin farklı bir şekilde **kör tigin** sanı geçer (Tek kayıttır).

11. 1101'de Diyarbakır'ı kuşatan Musul'un Türk emiri **Kür-boğa**'nın anlamı "*yiğit, sarsılmaz, pek, yürekli, kabadayı; cesur (boğa)*"dır.

12. Atsız'ın roman kahramanı olan **Kür şad** birleşiminin *Kür* ögesi de aynıdır. Yazar herhalde *kül* "*ateş artığı*" sözcüğünü çağrıştıran *kül* nitecini kullanmayı uygun görmemiş, Kür Şad demeyi yeğlemiştir. Taşağıl bu kişinin gerçek adının Chie-shih-shuai olduğunu söyler.⁵⁸

Aslında daha birçok unvan öbeğini sıralayabiliriz. Bir fikir verdiğimizize inanıyor ve bu kadarını yeterli görüyoruz.

2.1. *Kürün* anlamı hakkında görüşler

1. Cüveynî "...*Kara Hitayların büyük padişahları Kürhan lakabını taşıyordu, ki Kürün mânâsı da 'müstahkem'dir. Öyle ki padişah büyük olmasa ona Kürhan demezlerdi*" der; Osman Turan bu açıklama için "...*âmiyane olduğunu ihsas ettiriyor*" görüşünü sergiler.⁵⁹

2. İslam kaynakları **Kürhan** "*hanlar hanı*" manasını verir. Bu, unvanın büyüklüğüne göre verilmiş bir anlamdır.

3. Alman tarihçisi Erich Haenisch (1880-1966) unvanı "*umum hükümdar*" olarak açıklar.⁶⁰ Bu da unvanın büyüklüğü dikkate alınarak yapılan bir açıklamadır. Kökensel bir açıklama değildir.

4. Pelliot ve Kotvicz de aşağı yukarı aynı manayı verirler: "*Cihanşümul (universal)*."⁶¹

5. Barthold *kür* sözünde -l > -r değişimi düşünür, *kül* sözüne bağlar; O. Turan iki söz arasındaki ilişkiyi "*müphem*" görür.⁶² Gerçekte *kül* ve *kür* özge (ayrı) sözlerdir.

6. Gumilev'e göre **gür-han** "*kabileler federasyonu hükümdarı*"dır.⁶³

7. Gumilev'in yapıtını çeviren D.A. Batur, *kürün* Kaşgarlı'da "*cesur, kahraman*" anlamına geldiğini, Gabain'e göre *kül* sözcüğünün "*şanslı*" olduğunu yazar.⁶⁴

⁵⁴ Barthold, s. 450, 486, 504, 646.

⁵⁵ Barthold, s. 406, 428, 442, 444, 445, 447, 448, 449, 451, 453, 454, 495.

⁵⁶ Banguoğlu, "Uygurlar ve Uygurca Üzerine", s. 103.

⁵⁷ Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, s. 18, 34, 108, 308, 390, 491, 499, 606, 615, 632, 670, 686.

⁵⁸ A. Taşağıl'ın You-Tube'daki konuşmasından (4 Kasım 2020, 20.32).

⁵⁹ Osman Turan, "Çingiz Adı Hakkında", s. 268.

⁶⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 218. (Haenisch'in notu).

⁶¹ Turan, "Çingiz Adı Hakkında", s. 276.

⁶² Barthold, *Türk Tarihi Hakkında Dersler*, III'den aktaran Turan, "Çingiz Adı Hakkında", s. 276.

⁶³ Gumiläv, *Eski Türkler*, s. 135.

⁶⁴ Gumilev, s. 135.

İlk 6 maddenin hiçbiri doğru değildir. 7. maddedeki *kür* “cesur, kahraman” anlamı doğrudur; *kül* “şanslı” anlamı yanlıştır.

2.1.1. Kür ~ kür ~ kör nitecinin köken ve anlamı

Sözcüğün kökü *gü-ddür. Başta sertleşme, kök sonunda d > r evrimi yaşanmıştır. Kâşgarlı’da **kür** “*yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı*”, yani “cesur”dur.

2.1.2. Kür ~ kür ~ kör nitecinin ünlüsü

Kür ~ *kür* nitecinin ünlüsü -ü’-dür. *Kül* nitecine nispetle *kürün* ünlüsü yalnız bir kere -ö- okunmuştur. **Ünlüsü uzundur**. Uzun oluşunu İbn Hurdadbih, Taberî, Narşahî, İbn A’sem, Yakubî, İbnülesir’in *kür* ve Cüveynî’nin *gürhân* yazımlarından anlıyoruz. Ünlüyü gösteren *vav* harfi, Arap alfabeli metinlerde çoğunlukla yazılmıştır. *Kül* nitecinin de ünlüsünün uzun olduğunu söylemiştik. Tabii ki sonradan kısalma meydana gelebilir.

Kâşgarlı’daki yazımda ünlü kısadır.

2.2. Kür ~ kür ~ kör nitecinin kûz biçimi

İbn Fadlan 922’de karşılaştığı Oğuzların hükümdarına **yabgu**, vekiline ve aynı zamanda bir reisin vekili olan herkese **kûzerkîn** (كوذركين) dendiğini yazar.⁶⁵ Bu san öbeğinin *kûz* ögesi, sonda d > δ (ذ) dönüşümüyle oluşmuştur. Sözcüğün kökünün *gü-d olduğunu az yukarıda bildirmiştik. Yani *kûzde* kök sonunda d > δ, *kürde* d > r değişimi yaşanmıştır. Her iki sözcük kökteştir.

Togan Kudherkin, yani *kûz erkinin* Kaşgarlı’da *köl erkin* olduğunu yazar.⁶⁶ Sümer, Türklerde *kûzerkîn* diye bir unvan bulunmadığını, doğrusunun Köl İrkin (Erkin) kabul edildiğini söyler; *Câmi’üt-Tevârih*’teki bir fıkra, unvanın Köl İrkin (Erkin) olması gerektiğini “*doğrular*” der.⁶⁷ Sümer’in görüşü yanlıştır.

Kür nitecinde olduğu gibi *kûz* nitecinde de ünlünün uzun olduğunu görüyoruz.

2.2.1. Kûz nitecinin köken ve anlamı?

Sözcüğün kökü *gü-ddür. Ünlüsü -ü’-dür ve **uzundur**. Başta sertleşme, kök sonunda d > r evrimi yaşanmıştır. *Kür* ~ *kür* nitecinde olduğu gibi *kûz* nitecinin anlamı da “*yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı; cesur*”dur.

2.3. Küç biçimi

Yazımızı yazarken kendi kendimize şöyle bir **soru** yönelttik: “*Unvan öbekleri arasında Küç Tigin vb. öbeklere raslarız. Acaba bunlardaki küç de bu ocağın bir türevi midir? Bu soruyu bir de şundan dolayı soruyoruz: Küç, unvan öbeklerinde “güçlü” anlamında olsa *küçlüg biçiminde yazılmalıydı. Böyle yazılması küç sözünün sıfat olduğunu desteklemez mi?*”

⁶⁵ Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, 3. b., Bedir y., İstanbul 2012, Türkçe metinde s. 13-14. Arapça orijinal metinde, s. 17-19.

⁶⁶ A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı - Reşideddin Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlili*, Yay. Haz. Tuncer Baykara, Enderun k.e., 2. b., İstanbul 1982, s. 103.

⁶⁷ Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, s. 137.

Sorunun üzerinde düşününce *küç* sözcüğünün “*güçlü*” anlamında değil “*cesur*” anlamında olduğunu anladık. Çünkü dediğimiz üzere “*güçlü*” anlamında olsa *küçlüg biçiminde yazılmalıydı.

Daha önce yazdığımız bir yazıda Hunlardaki Chü-ch’ü sanının Türkçe *küç olduğunu ortaya koymuştuk.⁶⁸ Unvana M.Ö. III. yüzyılın sonlarında Hun devletinin kuruluşunda raslanmıştır.⁶⁹ (O yazımızda daha çok bilgi vardır. Hepsi-ni aktarıp yazımızı kabartmak istemiyoruz).

397’de Hun kökenli **Chü-ch’ü** ailesi Kuzey Liang devletini kurmuştur.⁷⁰ Bu ailenin adını da *Küç olarak çözmüş, anlamının “*güçlü*” olduğunu yazmış-tık. Yalnız o zaman da sözcüğün sonunda *-lüg* ekinin olmaması dikkatimizi çekmiş, şöyle demiştik: “*Eski Türkçede sıfat ulamının gramatik olarak henüz oluşmadığını, aynı kelimenin hem isim, hem sıfat olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.*”⁷¹

Küç run harfli Taryat (Terhin) yazıtında karşımıza sözlük anlamıyla çıkar. Talat Tekin, Ötüken Uygurlarının 753’te diktirdiği Taryat yazıtı G 5’te geçen “***küç kara bodun***” ibaresindeki ***küç*** sözünün “*güç, kuvvet*” anlamında sıfat olarak kullanılmasını “*şaşırtıcı*” bulur.⁷² Biz sözünü ettiğimiz yazımızda Tekin’in görüşünü aktarıp *küç* sözünün aslında sıfat olduğunu, daha sonra isimleştiğini, ek almamasını sıfat ulamının oluşmadığına yormuş, “*şaşırdık*” demiştik.

Fakat olay kafamızda bir sorunsal olarak kalmıştı. Konu üzerinde zaman zaman düşünmemiz bir işe yaramamıştı. Soruyu yazılı olarak kendimize sorunca bir süre sonra yanıtını aldık (Konu kafamızda bir soru ve soru olarak kalmasaydı, çözüme ulaşamazdık). Gerek Hunlardaki Chü-ch’ü sanının, gerek Kuzey Liang’ı kuran Chü-ch’ü ailesinin ve diğer Chü-ch’ü’lerin Türkçe karşılığı *küç sözcüğüdür. Anlamı “*güçlü, kuvvetli, kudretli*” değil, “*cesur*” olup sıfattır.

Küç sözcüğü T. Tekin’i şaşırtmış, bizi uğraştırmış, Kâşgarlı Mahmut’u yanıltmıştır. Kâşgarlı *tégîn* maddesinde ***küç tégîn*** san öbeğini “*güçlü Tégîn*” olarak açıklar.⁷³ Doğrusu “*cesur tekin*”dir. İşte Kâşgarlı’nın bir yanlışı daha.

2.3.1. Taryat yazıtındaki cümle

Bu vesileyle Taryat G 5’teki *küç kara bodun* ibaresinin anlamını da “*güçlü kara bodun*” değil, “*cesur kara bodun*” olarak düzeltmek gerekir.

Yazıtın *küç* sözcüğünün geçtiği kısmı Talat Tekin şöyle okur ve çevirir:

⁶⁸ Yusuf Gedikli, “Hun Türkçesi Üzerine Araştırma ve İncelemeler - 7 : Hun Türklerindeki Chü-ch’ü, Yen-chih, Chuan-chü Yen-chih, Hsü-lü Chüan-chü, T’u-ch’i (T’o-k’i, Tuşı) Unvanlarının Köken ve Anlamları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 174, Mayıs-Haziran 2008, s. 207-239.

⁶⁹ Ayşe Onat vd., *Han Hanedanlığı Tarihi - Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, TTK, Ankara 2004, s. 8.

⁷⁰ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, KB y., Ankara 1981, s. 462.

⁷¹ Gedikli, “Hun Türkçesi Üzerine Araştırma ve İncelemeler - 7 : Hun Türklerindeki Chü-ch’ü, Yen-chih, Chuan-chü Yen-chih, Hsü-lü Chüan-chü, T’u-ch’i (T’o-k’i, Tuşı) Unvanlarının Köken ve Anlamları”, s. 207-239.

⁷² Talat Tekin, “Kuzey Moğolistan’da Yeni Bir Uygur Anıtı : Tarhat (Terhin) Kitabesi”, *Makaleler 2 Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Yay. Haz. lar E. Yılmaz - N. Demir, TDK, Ankara 2013, s. 180, 183.

⁷³ Mahmüd el-Kâşgarî, *Divânü Lügâti’t Türk*, Kabcacı y., s. 546.

“(a)nta y(a)bg(u) (a)t(a)dı (a)nta k(i)sre küsgü yılıka sinl(e)gde küç k(a)ra bod(un) t(e)m(i)ş sin s(i)zde küç k(a)ra sub (e)rm(i)ş k(a)ra bod(u)n tur(u)y(i)n k(a)g(a)n G 6: (a)t(a)dı.”

“orada yabgu atadı. Ondan sonra Sıçan yılında (ecdat) mezarlığında güç(lü) halk (şöyle) demiş (idi). (Atalarımızın) mezarları sizde. (Muhtaç olduğunuz) kudret Kara su’dur (dediler). Halk (böylece) ayağa kalkarak (beni) kağan G 6: atadı.”⁷⁴

Aynı yeri Erhan Aydın şöyle okur ve çevirir:

“<...> anta yavgu atadı anta kəsre küsgü yılıka sinligde küç kara bod[un er]miş sinsizde küç kara suw ermiş kara bodun turuyun kağan G 6: atadı.”

“orada yabgu (olarak) atadı. Ondan sonra fare yılında (748), ‘sen varken halk güçlü imiş, sensizken (halkın) gücü kara su (gibi) imiş’ (diyerek) halk ayağa kalkıp kağan (olarak) atadı.”⁷⁵

Bizce çeviri şöyle olmalıdır:

“orada yabgu atadı. Ondan sonra sıçan yılında (748) ‘sen varken kara bodun cesur imiş, sen yokken (kara bodunun) cesareti kara su (gibi) imiş’ (diyerek) kara bodun ayağa kalkıp (beni) kağan atadı.”

Kara su tamlamasını T. Tekin, *Kara Su* yazmış, özel ad olarak düşünmüştür. Erhan Aydın *kara su* yazmış, sözlük kısmına almamıştır. *Kara su* tamlamasının buradaki anlamı “*durgun, sessiz, sakin; yatmış, uyumuş*”tur. Türk acununun **Kara-su** adlı ırmaklara bu adlar “*durgun, sessiz, sakin*” aktıkları (daha doğrusu akmadıkları, durgun, durur göründükleri) için verilmiştir (Bu mantık evrenseldir. Çinlilerde, Avrupalılarda, Afrika halklarında ve başka uluslarda da vardır). Yazıtta halkın “*küç*”ü, yani “*cesareti kara su gibi durgun, sessiz, sakin-di; yatmış, uyumuştur*” deniliyor. Yani *küç* sözcüğü “*cesur*” anlamındadır.

T. Tekin’in *sinleg* “*mezarlık*” okuyuşu da doğru değildir. Çünkü biraz sonra *sinsizde* sözcüğü gelmektedir. *Sinleg* doğru olsa *sinsizde* sözcüğünü açıklayamayız. *Sinlegsiz* olsa açıklardık.

2.3.2. Küç unsurlu ad (san) öbekleri

1. Eski Türk yazıtlarında **Küç** (üç ayrı kişi), **Küç** Kara, **Küç** Kıyagan “*has isim*”leri vardır.⁷⁶

2. Yenisey yazıtlarında Eli Çur **Küç** Bars, **Küç** Bars Külüg, Abakandaki yazıtlarında **Küç** adı geçer.⁷⁷

3. Eski Uygurcada **Küç** Tämür “*erkek adı*”dır.⁷⁸ Mirankale’deki Uygur belgelerinde **Küç** Kıyagan adı geçer.⁷⁹

4. Karahanlılarda **Küç** Tigin şehzade sanı vardı.⁸⁰

5. Harzemşahlarda **Küç** Bukā Han, **Küçey** Tigin, **Küç** Tigin Pehlivān adları görülür.⁸¹ Ünlüler uzundur.

⁷⁴ Tekin, “Kuzey Moğolistan’da Yeni Bir Uygur Anıtı : Tarhat (Terhin) Kitabesi”, s. 183.

⁷⁵ Aydın, *Uygur Yazıtları*, s. 43 vd.

⁷⁶ Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, s. 911.

⁷⁷ Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, s. 21, 104.

⁷⁸ Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, s. 80.

⁷⁹ Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, s. 101.

⁸⁰ Sümer, s. 129.

⁸¹ Sümer, s. 220.

6. Anadolu Selçüklülerinde **Küç** Arslan, **Küç** Begi, **Küçi** adları (sanları) görülür. Ünlüler yazılmıştır.⁸²

7. Temür devrinde **Küç** Timur kişi adı vardır.⁸³

8. Memlüklerde es Sâki **Küç-aba**, Sa'deddin **Küç-aba**, emir-i şikâr Seyfeddin **Küç-eri** mevcuttur.⁸⁴ Ünlüler uzundur.

9. Memlüklerde **Küş**-toğdı adı vardır (birkaç emir).⁸⁵ -ç > -ş değişimi.

Bu kadarını yeterli buluyoruz. Öbeklerdeki **Küç** öğeleri “*cesur*” anlamındadır.

2.3.3. *Küçün kökeni, anlamı, ünlüsü*

*gü-d kökündendir. Başta sertleşme olmuş, kök sonunda d > c > ç veya d > t > ç değişimi gerçekleşmiştir. Ünlüsü -ü-'dür ve **uzundur**. Uzun olduğunu Arap abecesindeki yazımlarda görüyoruz. Harzemşahlarda, Anadolu Selçüklülerinde, Memlüklerdeki yazımların hepsi *vavlıdır*.

Anlamı “*cesur*”dur.

NOT : Küçlüg ~ küçlük unvanı, lakabı ve adı “*güçlü*” anlamındadır ve buradaki *küç* sözcüğüyle ilişiği yoktur.

3. KÖK ~ *KÛK UNVAN NİTECİ

Kök ~ ***KÛk** de bir unvan niteleyicisidir. Yukarıda incelediğimiz *kül*, *kür* ~ *kür* ~ *kör* ~ *küz* ~ *küç* niteleyicilerinin ocaktaşdır (kökteşi değil). Bu kelimenin içinde bulunduğu birçok unvan öbeğine raslarız. Şöyle ki:

1. Clauson ve Doerfer, *Kutadgu Bilig* 4068'deki **kök erken**, **kök irken** san öbeklerini **kül erkin** olarak düzeltirler; S. Tezcan bu görüşe katılır.⁸⁶ Oysa bu san öbekleri doğrudur ve başta *kök* niteleyicisi vardır. Ocak yasası bilinmediği için bilginler *kök* sözlerini yanlış yazım olarak düşünmüşlerdir (4068'de yine nüsha farkı olan **kör tiğın** kaydının *kür tiğın* olması gerektiğini belirtmiştik).

2. XII. yüzyılda Karlukların bir boyu **Kök-erkın** adını taşıyordu; Sümer bunu Köl Erkin? olarak düzeltmek ister.⁸⁷ Doğrusu Kök-erkın olup unvan adından boy adı meydana çıkmıştır.

3. Kâşgarlı'da **kök-yuk** “*köylü ve Türkmen büyüklerine verilen ungun*”dur.⁸⁸ **Kök** unsuru unvan niteleyicisi olduğuna göre *yuk* unsuru *du+ ocağından bir unvandır.⁸⁹ Krş. Yukarıdaki *suw* ve *sul* unvanlarıyla.

Kök-yuk, *Kutadgu Bilig*'de **kök ayuk** biçiminde ve aynı anlamdadır. Unvanın doğrusu *kük-yuktur ve *kük, san nitecedir. Bunu kelimenin ses uyumuna girmemesinden de anlıyoruz. Çünkü birleşik sözcüktür. *Kutadgu Bilig*'de

⁸² Sümer, s. 730.

⁸³ Sümer, s. 346.

⁸⁴ Sümer, s. 389.

⁸⁵ Sümer, s. 433.

⁸⁶ TMEN, 1683'ten aktaran Semih Tezcan, “Kutadgu Bilig İndeksi Üzerine”, *Belleten*, Sayı: 178, Nisan 1981, s. 40.

⁸⁷ Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, TTK, Ankara 2014, s. 44, 107.

⁸⁸ *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, c. IV, s. 358. / Mahmüd el-Kâşgarî, *Divanü Lûgati't Türk*, s. 320.

⁸⁹ Gedikli, “Türkçenin *du+ Ocağından Türeyen Askerî Unvan, Rütbe, Makam Adlarının Köken ve Anlamları”, s. 83-122.

ikinci unsurun *ayuk* yazılması ya istinsah esnasında yapılan bir yanlış yahut *belki* yanlış okuyuştur.

4. Sümer, Karahanlılardan Semerkant hükümdarı Celaleddin Ali Çağrı Han'ın sanının **Kök sağun** (sağun) olduğunu yazar (1156).⁹⁰ Kâşgarlı'da **sa-gun** “*Karluk şeflerine verilen, saygı belirten bir unvan*”dır.⁹¹

Barthold, bu kişinin diğer adının okunuşunun şüpheli olduğunu, bunun Cüveynî'de *كوك ساعر* olarak yazıldığını bildirir.⁹² Tabii ki bu **Kök sagundur**. *Vav* harfinin yazıldığına dikkat edelim. Bu, ünlünün uzunluğunu gösterir.

UYARI : Sanların ilk unsurunun hep *kök* olduğu görülmektedir. Doğrusu *küktür. *Kük* niteci Türkçede *kök* “gök yüzü”, *kök* “gök rengi, mavi; yeşil”, *kök* “ağaç ve bitkilerin toprağa inen kısımları” gibi çok bilinen ve çok kullanılan sözlerle bulaşmıştır (Kâşgarlı'da ilk iki *kök* sözcüğü uzundur). Belki Kâşgarlı'nın açıklamasına benzer biçimde “*kök (sema) gibi irkin, kök (sema) gibi sa-gun*” açıklamaları bile yapılmıştır.

3.1. Kök ~ *Kük unvan nitecinin köken ve anlamı, birincil ünlüsü

Kökü *gü-gdür. Başta ve sonda sertleşme olmuştur. Ünlüsü -ü'dür ve **uzundur**. Anlamı tıpkı *kül* ve *kür* sözünde olduğu gibi “*yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı; cesur*”dur.

4. SONUÇ

Yaptığımız izahları ocak dizgesinde (şemasında) gösterirsek durum daha güzel anlaşılacaktır. Şöyle *kim*:

4.1. “**Yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı**”lıkla, “**cesurluk**”la ilişik **gü+ ocağı** (*gü-b, *gü-d, *gü-g, *gü-l (*güb, *güd, *güg, *gül). **Asli ünlüsü -ü-'dür ve uzundur.**

1. ***gü-b** kökünden şu ana değin herhangi bir veri elde edemedik. Fakat bu kökten mutlaka, muhakkak bir sözcük vardır, olmalıdır. Belki bir gün raslayacağız.

2.1. ***gü-d** kökünden, başta g > k, kök sonunda d > r evrimiyle gelen Kâşgarlı'daki **kür** “*yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı*”, kısaca “*cesur*”dur. Bu sözcüğün katıldığı **kür han** birleşimi Karahıtay hükümdarlarının sanıydı; “*cesur han*” demektir. *Kür* yazımı da vardır. Ünlüsü uzundur (Yukarıda sıraladığımız diğer *kür* ögeli san öbeklerini vermeye gerek görmüyoruz).

Kür sözcüğü sadece bir kez *kör* okunmuştur (*Kutadgu Biliğ*, 4068. ikilik).

2.2. ***gü-d** kökünden, başta g > k, kök sonunda d > δ (ð) evrimiyle gelen ve İbn Fadlan'ın 922'de kaydettiği *küzerkindeki küz* ögesi, 2.1.'deki *kür, kür, kör* ile aynı anlamdadır. Ünlü uzundur.

2.3. Hunlardaki *chü-chü* sanı ve 397'de Kuzey Liang'ı kuran Chü-chü aile adı, Türkçe *küç sanından başka bir nen değildir. Anlamı “*cesur*”dur.

3. ***gü-g** kökünden gelen, *Kutadgu Biliğ* 4068'de geçen **kök irken** (erken), yine *Kutadgu Biliğ* ve Kâşgarlı'da geçen **kök-yuk**, Karluklarda tespitlenen

⁹⁰ Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adarı*, s. 128, 207, 221.

⁹¹ Mahmüd el-Kâşgarî, *Divânü Lügâti't Türk*, s. 464.

⁹² V.V. Barthold, *Mogol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 415.

Kök-erkîn boyu, 1156'da Semerkant egemeninin unvanı olan **Kök-sagun**'daki *kök* (aslî *kük) sözü, *kür* ve varyantlarıyla aynı anlamda olup "cesur"dur. Gerçek ünlüsü -ü-'dür ve uzundur.

4. *gü-1 kökünden, başta sertleşmeyle gelen **kül** nitecini Göktürklerin ünlü başkomutanı **Kül Tigin** san öbeğinde görüyoruz. *Kül* unsurlu san öbeklerinin içinde en çok bilineni budur. *Kül*; *kür*, *küç*, *kük sözlerine nispetle daha çok kullanılır. *Külün* anlamı "yigit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı", yani "cesur"dur. Ünlüsü -ü-'dür ve uzundur (Yukarıda gösterdiğimiz bütün san öbeklerini tekrar vermeye gerek görmüyoruz).

Dizgede de görüldüğü üzere *gü+ ocağının, birinci kökü hariç, dört kökünün üçünden gelen şu kelimeleri (niteçleri) saptıyoruz: **İkinci kökten** gelen *kür* ~ *kür* ~ *kör* ~ *küz* ~ *küç*; **üçüncü kökten** gelen *kök* (aslî *kük, diğer *kök* sözleriyle karışmıştır) ve **dördüncü kökten** gelen *kül* (*köl* ile karışmıştır).

Böylece *kül* nitecinin gerçek ünlüsünün **uzun** -ü-, gerçek biçiminin *kül* olduğunu, "yigit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı; cesur" anlamına geldiğini; *kür* ~ *kür* ~ *kör* ~ *küz* ~ *küç*; *kük ~ *kök* niteçleriyle ocaktaş olduğunu ortaya koyduk. Artık *kül* nitecini *köl* olarak okuyup yazmamalıyız.

NOT : Yukarıdaki sözlerin gerçek, birincil, asli ünlüsü -ü-'dür. Yalnız toplumlara, çağlara, coğrafyalara göre ünlünün -ö-'ye çevrilmesi mümkündür. Krş. Karaçay-Malkarca *köllen*- fiiliyle (İstanbul, 7 Ocak 2019 - 16 Aralık 2020).

Kaynaklar

- ARAT, Reşid Rahmeti: *Kutadgu Bilig I Metin*, 2. b., TDK, Ankara 1979.
- AYDIN, Erhan: *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Bilge Kültür-Sanat, İstanbul 2018.
- BANGUOĞLU, Tahsin: "Eski Türkçe Bazı Adlar Üzerine 1. Gültekin", *X. Türk Dil Kurultayına Sunulan Bilimsel Bildiriler 1963*, TDK y., Ankara 1964.
- _____ : "Uygurlar ve Uygurca Üzerine", *TDAYB 1958*, s. 87-113.
- BARTHOLD, V.V.: *Mogol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kervan y., İstanbul 1981.
- CAFEROĞLU, Ahmet: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. b., Enderun k.e., İstanbul 1993.
- Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, TDK, c. I / c. IV, Ankara 1986.
- Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, TDK, Ankara 1972.
- GABAİN, A. Von: *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, TDK y., Ankara 1988.
- GEDİKLİ, Yusuf: "Hun Türkçesi Üzerine Araştırma ve İncelemeler 7 : Hun Türklerindeki Chü-ch'ü, Yen-chih, Chuan-chü Yen-chih, Hsü-lü Chüan-chü, T'u-ch'i (T'o-k'i, Tuş) Unvanlarının Köken ve Anlamları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 174, Mayıs-Haziran 2008.
- _____ : "Göktürklerin Mukan ~ Muhan ~ Mahan, Baga Unvanları, Bulgar ve Avar Türklerinin Bagan Unvanı ve Bayan Şahıs Adı", *Uluslararası 5. Balkan Eğitim ve Bilim Kongresi (1-3 Ekim 2009 Edirne) Kongre Tam Metin Kitabı*, c. 2, Edirne 2009.

_____ : “Hun Türkçesi Üzerine Araştırma ve İncelemeler - 15 : Tegin ~ Tigin Unvanı, Teles ~ Töles, Talış, Teleüt, Abdeleüt ~ Eftalit ~ Heftalit, Eftalanos, Telengüt Kavim Adları ve Talas Yer Adının Köken ve Anlamları”, *Yom*, Sayı: 22, Bahar 2011.

_____ : “Türkçenin *du+ Ocağından Türeyen Askerî Unvan, Rütbe, Makam Adlarının Köken ve Anlamları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 219, Kasım-Aralık 2015.

GİRAUD, René: *Göktürk İmparatorluğu*, çev. İsmail Mangaltepe, Ötüken n., İstanbul 1999.

GUMİLÄV, L.N.: *Eski Türkler*, 4. b., Selenge y., İstanbul 2003.

HAMİLTON, James: “Tokuz Oğuz - On Uyğur”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 1997, çev.ler Yunus Koç - İsmet Birkan, s. 187-232.

Hunlar ve Göktürkler Üzerine, haz. Yusuf Gedikli, Post y., İstanbul 2020.

İBN FAZLAN: *Seyahatname*, haz. Ramazan Şeşen, Bedir y., İstanbul 1995.

İbn Fazlan Seyahatnamesi ve Ekleri, Haz. Ramazan Şeşen, 3. b., Yeditepe y., İstanbul 2012.

“Kül Tigin”, *Büyük Larousse*, c. 12, s. 7269.

Liu Mau-Tsai: *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Selenge y., İstanbul 2006.

Mahmüd el-Kaşgari: *Divânü Lügâti't Türk*, Robert Dankoff - James Kelly yayınından çev.ler Seçkin Erdi - Serap Tuğba Yurteser, 2. b., Kabalıcı y., İstanbul 2007.

Moğolların Gizli Tarihi, çev. A. Temir, 3. b., TTK, Ankara 1995.

Narşahi: *Târîh-i Buhârâ*, çev. Erkan Göksu, TTK, Ankara 2013.

ONAT, Ayşe vd.: *Han Hanedanlığı Tarihi - Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, TTK, Ankara 2004.

ORKUN, Hüseyin Namık: *Eski Türk Yazıtları*, TDK, Ankara 1994.

ÖGEL, Bahaeddin: *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, KB y., Ankara 1981.

PRİTSAK, Omelyan: “Karahanlılar”, *İA*, c. 6, s. 251-273.

SERTKAYA, Osman F.: “Eski Türkçe TWQ ~ TWWQ ~ TOG ~ TOOG”, *Türk Kültürü Araştırmaları (Faruk Kadri Timurtaş'ın Hatırasına)*, Ankara 1983.

_____ : *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, TKAE y., Ankara 1995.

SÜMER, Faruk: *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, TDAV y., İstanbul 1999.

_____ : *Eski Türklerde Şehircilik*, TTK, Ankara 2014.

ŞEŞEN, Ramazan: *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. b., TKAE y., Ankara 1998.

TAVKUL, Ufuk: *Karaçay - Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara 2000.

TEKİN, Talat: “Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uyğur Anıtı : Tarhat (Terhin) Kitabesi”, *Makaleler 2 Tarihî Türk Yazı Dilleri*, yay. haz. lar E. Yılmaz - N. Demir, TDK, Ankara 2013.

TEZCAN, Semih: “Kutadgu Bilig İndeksi Üzerine”, *Belleten*, Sayı: 178, Nisan 1981.

TOGAN, A. Zeki Velidi: *Oğuz Destanı - Reşideddin Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlîli*, Yay. Haz. Tuncer Baykara, 2. b., Enderun k.e., İstanbul 1982.

TURAN, Osman: “Çingiz Adı Hakkında”, *Belleten*, C. V., Sayı: 19, Temmuz 1941.

YILDIZ, Hakkı Dursun: *İslâmiyet ve Türkler*, 3. b., Kamer y., İstanbul 2000.